Megszólal a bűnös

Békésen beszélget a társaság a hatalmas, kerek asztal körül. A vacsorát elköltötték már, az utolsó korty bort is kiitták, de megszokásból, vagy jobb elfoglaltság híján, még nem mennek haza. Nevetnek egymás régi viccein, néhány halott megkapja a magáét. A társaság egyik tagja lekuporodik, hogy bekösse cipőfűzőjét. Felhajtja a földig érő, vakítóan fehér abroszt, és hirtelen vágyat érez, hogy bemásszon az asztal alá. Meg is cselekszi, valamibe beleütődik, koppanás, zörgés, igen gyanús tárgy, kihúzza a terítő alól és felüvölt. Egy csontvázat rángatott a fényre. Mindenki felpattan, undorodó és rémült arcok. „Elrontottad a mulatságunkat", mondja egy olyasféle úr, akit tisztességben megőszültnek szoktak nevezni, „Úgy van", „Igen". „Nem szégyelled magad" – már zúg az ellenséges kórus, a tapintatlan ember menekülne, de rálép leffegő cipőfűzőjére és elvágódik. Közmulatság. „Pedig már szaga sincs" – mondja egy ápolt, sudár öregasszony. „Ti tudtátok, hogy hulla van az asztal alatt?" – kérdi álmélkodva a hirtelen támadt közutálat tárgya. Nem kap választ. A társaság szedelőzködik, végül ketten maradnak a teremben és a padlón: a bűnös ember és a csontváz.

Amikor börtönemlékezéseim első, szamizdatkiadásában, 1988-ban beszámoltam arról, hogy e könyv megírására készülve a magyar írótársadalom bűnbeesésének megrendítő dokumentumára bukkantam, nem is sejtettem, milyen jól fejlett csontvázat rángatok ki a földig érő terítő alól. Számomra, aki – legtöbb 56-os rabtársamhoz hasonlóan – azt a Magyarországot tároltam konzerv-lelkemben, amelyből kihalásztak, felfoghatatlan és feldolgozhatatlan volt, hogy röpke kilenc hónappal később, vagyis 1957 szeptemberében hogyan születhetett meg a legjobbak túlnyomó többségének, összesen 222 személynek az aláírásával ékesítve egy olyan írónyilatkozat, mely a „fasizmussal", a „fehér terror minden üledékével" jellemzi a mi októberünket, és amely hálás köszönetet mond a Forradalmi Munkás-Paraszt kormánynak és a segítségül hívott szovjet csapatoknak. Hogyhogy nem hallottam erről harminc éven át? Még feleségemtől, még azoktól a barátaimtól sem, akiket a nyilatkozat megjelenése után csuktak mellém. „Ítélkezni nincs jogom, hiszen én ültem még. Különben sem tudom az aláírók indítékait rekonstruálni, mert a még élő aláírók, sőt a listán nem szereplők sem emlékeznek semmire. Az ügyre a kollektív amnézia fátyla borul."

Az előrángatott csontvázat nem lehetett visszacsúsztatni a terítő alá. Mivel a nevemhez kapcsolódott, rám vetődött a gyanú árnya. Én tehetek róla. Ha nem rángatom elő, nem is létezik. Az általam őszintén tisztelt Szántó Piroska megrázó szavakkal ecsetelte a Magyar Hírlapban, nevem említése nélkül, hogy megrágalmaztam Vas István, amikor szerepeltettem a szóbanforgó listán, és ily módon megkeserítettem utolsó éveit. De hiszen nem én csempésztem nevét a többiek közé, én csak kivonatosan közzétettem egy olyan listát, mely sok újságban megjelent 1957 szeptemberében. Ez az eredeti lista hál' istennek nem keserítette meg, tovább élt, alkotott még csaknem három és fél évtizedig, nem érzett a becsületén foltot, a folt nem akkor keletkezett, amikor tekintélyes nevét – hozzájárulásával vagy anélkül – felhasználták a forradalom emléke ellen, az éppen gyilkolódzó Kádár-kormányzat érdekében, hanem akkor, amikor én a hallgatólagos közmegegyezést megsértve döbbenetemben szóba hoztam a témát. Nincs csontváz, amíg nem húzzák elő. Úgy látszik, folt sincs, amíg nem világítanak rá.

Néhány hanyag emlékezetű kollégám, és a mindenfelé alakulgató Tiszta Múlt Kft. stréberei megpróbálták visszavarrni irodalmi életünk szűzhártyáját: nem is volt lista, bizonygatták, vagy ha volt is, a fontosabb neveket ráhamisították. Csakhogy terjengtek beismerő emlékezések is. Mind nyilvánvalóbbá vált, hogy a tagadók magukat rágalmazzák. A valódi aláírók hivatkozhatnak arra, hogy ellenszolgáltatások reményében álltak kötélnek, de akinek állítólag odahamisították a nevét, és ezt szó nélkül lenyelte harmincegy éven át, az ehhez a mentséghez sem folyamodhat. Talán ezért hangoztatják némelyek, hogy mostanában hallottak először a listáról, vagy arról, hogy ők is szerepelnek rajta. Az efféle elképesztően valószerűtlen állításokkal nem foglalkozom.

Borenich Péter 1993. január 17-én elhangzott dokumentumműsorában megszólaltatott néhány érdekelt írót. Az adásnak ezt a címet adta: Zsarolás vagy alku? Már ez is jelzi, hogy a lista léte nem tagadható tovább, vitatkozni csak az aláírók indítékairól érdemes. Szeberényi Lehel például így akarta lehetővé tenni Kádár számára, hogy csendesen folytathassa a „mi ötvenhatos követeléseinket", „a fű alatt, a néppel összekacsintva". Mások – például Bárány Tamás és Tamási Lajos – úgy vélték, hogy a dolognak úgy sincs jelentősége. Többen azért hozták meg ezt az áldozatot, mert belátták, hogy enélkül nem teremthető meg a normális irodalmi élet, vagy tágabb értelemben valami távlati konszenzus a hatalommal. Némelyek nagy tekintélyek példájára hivatkoztak: Illyés, Németh László vagy Vas István nem szánja rá magát ok nélkül ilyen döntésre. A leggyakoribb indok az volt, hogy így próbálták a lecsukott írókat kihozni a börtönből. A szigligeti alkotóházba vitt ív tetejére Hajnal Anna fel is írta, hogy ennek reményében csatlakozik az aláírókhoz. Fejes Endre és Somlyó György kereken tagadja, hogy aláírt volna ilyen ívet, Hegedűs Géza és Csoóri Sándor emlékezete elbizonytalanodott. Hegedűs programszerűen nem volt hajlandó odafigyelni a közéletre. „Undorodtam, szorongtam és konyakot ittam", Csoóri pedig „szinte bizonyos"-nak mondja, hogy nem írta alá. Ez a bejelentés szöget ütött a fejembe. Amikor 1986 végén vagy 87 elején rábukkantam a csontvázra, először akkori barátomat, őt faggattam a lelet felől. Még arra is emlékszem, hogy melyik asztalnál mesélte el, a Petőfi téri Napoletánában, hogy ő, a fiatal költő, akinek a számára Illyés megfellebbezhetetlen tekintély volt, Illyés kérésére bizony aláírta az ívet. A Mester indoklásképpen tudatta vele, hogy ha az írók lenyelik a keserű pirulát, akkor mérvadó ígéretek szerint nem lesz Déry-per. Hallgatom Csoóri hangját, „Nem először hivatkozom erre az emlékezetkihagyásra, de szinte bizonyos vagyok, hogy nem írtam alá", elolvasom a szöveget a Népszabadságban, megszerzem az adásról készült kazettát, még egyszer meghallgatom Csoórit, és közben látom asztalunkat a Napoletánában. Úgy látszik, az utóbbi években riasztóan gyengül a memóriája, remélem, hogy ez nem az öregedés szükségszerű következménye, hiszen a kortársa vagyok.

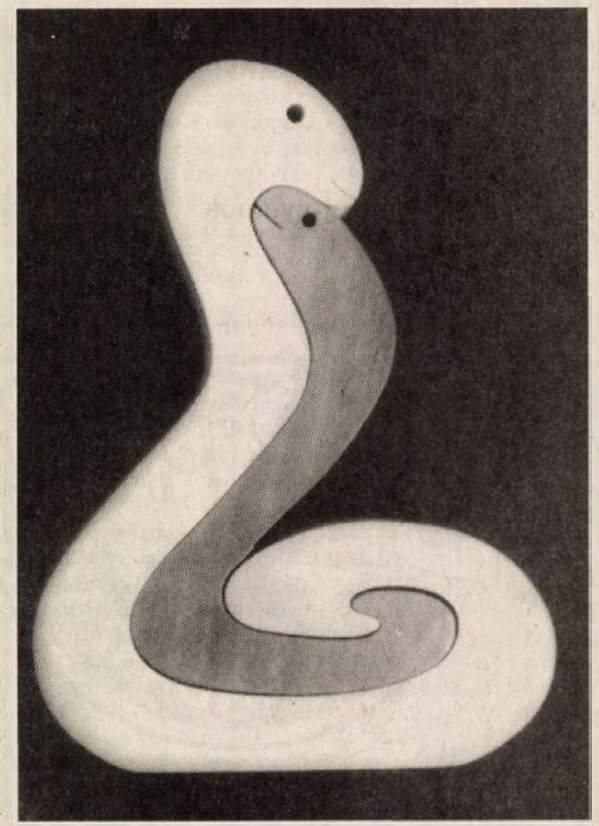

Gyermekjáték

Azokat az emlékezéseket hallgattam a legszívesebben, amelyek nem hivatkoznak mélyebb ideológiai vagy történelmi összefüggésekre. Fehér Klára például be meri vallani, hogy félt. Török Tamást azzal zsarolta meg Bölöni György, hogy megfosztja utolsó jövedelmétől, ha vonakodik. Csurka István, akit apjáról kérdeztek, ezt nyilatkozta: „Mit tehetett volna, kérdezem én, szegény szeretett volna egy kis pénzt keresni, megjelenni imittamott." Irónia nélkül mondom, hogy ez a becsületes beszéd.

A legdöbbenetesebb emlékezéssel Cseres Tibor rukkolt ki. Őt Németh László és Illyés Gyula jelenlétében konfrontálták a Feladattal. Ez alkalommal Németh László alternatív javaslattal szolgált: „...az lenne a legjobb, ha kollektív öngyilkosságot követnénk el." Illyés és Cseres nem vonzódott ehhez a megoldáshoz, így hát – bár ennél a pontnál Cseres emlékezete is elbizonytalanodik – maradtak az aláírásnál. A történet ellenben rávilágít arra, hogy sok mai emlékezővel ellentétben milyen horderejűnek tartotta akkor maga Németh ezt a lépést: fizikai öngyilkosság csak erkölcsi öngyilkossággal szemben vonultatható fel, mint politikai akció. Nem csak attól lehet jelentékeny egy esemény, hogy megváltoztatja a világtörténelmet, hanem attól is, hogy beláthatatlan időre leszűkíti a potenciális alternatívák körét. Ha valaki kőoszlop tetején óriási tömeg előtt összecsinálja magát, akkor nadrágja könnyebben mosható ki, mint a tett emlékezete. A bűz elvékonyul, eloszlik, még emlékét is asztal alá legyezzük, de a tett pillanatában Németh László érzékenysége nélkül is tudható volt: valami visszavonhatatlan történt, az ország 1956-ban elismert szellemi vezetői megalázó módon és együttesen bedobták a törülközőt.

„...ha Bethlen Gábor összevész a törökkel véglegesen, akkor elvész Erdély, ha elvész Erdély, akkor elvész Magyarország. El tudom képzelni, hogy a felnőttebb írók akkor végiggondolták Magyarország helyzetét, másképpen, nem csak egy oldalról, hanem úgy gondolták, hogy akármi történt is, meg kell egy új kiegyezést kötni." Csoórinak ez a feltételezése megfontolandó, bár nem hiszem, hogy a kiegyezési készség már akkor formát ölthetett, a rohamosan szaporodó akasztófák árnyékában. Kérdéses az is, hogy a kiegyezést csakugyan az írótársadalom vezetői kezdeményezték-e. Hiszen Németh László és Szabó Lőrinc akkor kapott Kossuth-díjat, amikor még – Erdődy János megrendítően pontos kifejezésével élve – „nem valamennyi budapesti köztérről hantolták ki a forradalom elesett hőseit". 1957 márciusában, a díj átvétele közben bizonyára nem az járt a fejükben, hogy Bethlen Gábor is kaphatott ajándékokat a Portától, és még szeptemberben sem gondolhattak arra, amiről Csoóri beszél, hogy a kiegyezés következtében már a Kádár-rendszerben kezdhetik visszavenni az országlakók azt, „amit elvett tőlük a szocializmus, a kommunizmus". A kiegyezés programja, és az ezt indokoló praktikus, nemzetmentő meggondolások később születhettek meg Illyésékben, amikor a rettegés diktatúrájának gyöngülése lehetővé tett némi szabadabb mérlegelést. A Bethlen-analógiánál őszintébbnek tetszenek Csurka szavai: „Az emberekben feltámadt az életösztön, és az életösztön nem mindig az erkölcs és a gerinc tartását, nyomvonalát követi, hanem az életnek a legfőbb parancsa az, hogy élni kell."

Arra persze fölöttébb kíváncsi vagyok, hogy összeegyeztethető-e akár Csurka, akár Csoóri magyarázata az úgynevezett „Igazságtétel"-koncepcióval, mely a Kádár-rendszer bűnöseinek bírói úton történő felelősségre vonása mellett tör lándzsát. Ha a Kádár-rendszerbe a kezdet kezdetétől bele volt programozva, hogy felszámolhatja önmagát, ha még tömeggyilkos korszakában is méltó volt arra, hogy kiegyezést keressenek vele az ország szellemi vezetői, akkor a bűnözőket fel kell mentenünk, hogy ne kelljen cinkosoknak nyilvánítanunk a velük egyezkedőket. Ha pedig elfogadjuk mentségnek, hogy „az életösztön nem mindig az erkölcs és a gerinc tartását" követeli, akkor miért várjunk fejlettebb erkölcsöket és egyenesebb gerincet Kádár Jánostól, mint mondjuk Pilinszkytől vagy Kassáktól? Hiszen ki tudja, nem élte-e ő is át, igen drámai körülmények között az élet legfőbb, csurkai parancsát, azt, „hogy élni kell". Mindezzel nem óhajtom a gyilkos elnyomók és a nyomásnak engedők felelősségét közös nevezőre hozni. Csak arra utalok, hogy a szóbanforgó korszakkal kapcsolatban a bírói igazságtétel képtelenség, és még az erkölcsi rendcsinálás is, melyre pedig égető szükség volna, csaknem áthághatatlan akadályokba ütközik.

„Memóriagyöngeségben szenvedő, és még élő kollégáimat arra emlékeztetem, hogy Katyn története ötven esztendő után előkerült egy irattárból, hogy a lelőtt koreai repülőgép története előkerült egy irattárból. Lehet, hogy valamikor ez a lista is elő fog kerülni egy irattárból, és ez majd felfrissíti a feledékeny kollégák emlékezőtehetségét." Így fejezte be Erdődy János, a *Zsarolás vagy alku* című dokumentumműsor legtisztább hangja a maga emlékezéseit. Az általa felvillantott lehetőség bizakodással töltött el. Mégsem vagyok akkora bűnös. Ha nem rángatom elő a csontvázat, előbb-utóbb előrángatja más. Feltápászkodom mellőle, és bekötöm végre a cipőfűzőmet, hogy hasra ne essek még egyszer.

Eörsi István